

Anna Sakowicz

Uniwersytet w Białymstoku

<https://orcid.org/0000-0001-5685-6076>

Беларускае асяроддзе ў аўтабіяграфічнай кнізе Сакрата Яновіча “Не жаль пражытага”¹

Сакрат Яновіч (1936–2013) – адзін з выдатнейшых беларускіх празаікаў Польшчы другой паловы XX стагоддзя, вядомы таксама як публіцыст, эсэіст, грамадскі дзеяч, непахісны змагар за беларускую тоеснасць аўтахтонаў Падляшша, за родную мову. За літаратурную дзейнасць С. Яновіч быў адзначаемы шмат разоў, з важнейшых жа ўзнагарод можна назваць атрыманы ў 2005 годзе ад польскага міністра культуры Сярэбраны Медаль “Zasłużony Kulturze Gloria Artis”. Вызваліўшыся ад працы ў “Ніве”, пісьменнік вярнуўся ў 1994 годзе з Беластоку дадому ў родныя Крынкі на сталае жыхарства.

Аўтабіяграфічную кнігу пісьменніка з Крынак “Не жаль пражытага”² склалі артыкулы С. Яновіча, надрукаваныя ў сарака нумарах штомесячніка “Часопіс” у 1998–2002 гадах. Яўген Кабатц пераклаў яе на польскую мову (кніга пабачыла свет у літаратурным квартальніку “Regiony”) і, па яго ўласнаму прызнанню, найбольшыя клопаты меў з загалоўкам. Разважаліся версіі назваў: “Nie żal mi”, “Nie żal”, “Niczego nie żałuję”³, пад апошняй з якіх канчаткова мемуары пабачылі свет.

¹ Publikacja finansowana ze środków Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego przyznanej Wydziałowi Filologicznemu Uniwersytetu w Białymstoku.

² С. Яновіч, *Не жаль пражытага*, Беласток 2002. Далей пры спасылцы на гэтае выданне ў дужках падаецца старонка.

³ S. Janowicz, *Niczego nie żałuję*, przełożył Eugeniusz Kabatc, “Regiony” 2 (101), 2001.

Сам С. Яновіч сцвердзіў, што для яго найбольш дакладнымі былі б словы: “*Lat przeżytych mi nie szkoda*”.

Рэдактар Юрка Хмялеўскі ў прадмове да кнігі падкрэслівае, што пісьменнік з Крынак: *не змарнаваў звыш паўвеку свайго дарослага жыцця і ўмеў пакарыстацца дадзеным лёсам талентам, пакідаючы трывалы след у культуры і літаратуры двух народаў – беларусаў і палякаў*⁴. Далей ён адзначае, што мэтай напісання кнігі было імкненне паказаць, што Яновічу ў жыцці надакучылі не так хваробы, розныя беды і няшчасці, як пастаяннае тлумачэнне і апраўданне з прычыны свядома абранага ім лёсу: *быць сабою, быць беларусам!* (...) *Гэтая кніжка прадстаўляе сабою няспыннае змаганне аўтара за годнае жыццё і беларушчыну. А змагацца на працягу мінулага звыш паўвечча было яму з кім. Не толькі сярод палякаў, як перадусім сваіх, беларусаў*⁵. Магчыма, гэтым тлумачыцца рашучасць, катэгарычнасць выказванняў Яновіча, бо як адзначае Ванда Супа: *W przypadku polskich Białorusinów zjawisko nieprzynależności jest silniejsze niż w przypadku innych narodów* (...)⁶.

Сваім зместам, заглыбленым у жыццё аўтара, кніга ўспамінаў С. Яновіча ўпісваецца ў жанр аўтабіяграфічнай аповесці, увасабляючы аўтарскі жыццёвы вопыт з яго ўласным, індывідуальным спосабам мыслення аб свеце, яго адкрытасцю на свет. “Не жаль пражытага” складаецца з пяці раздзелаў, у якіх няма загалоўкаў, а замест іх проста стаяць даты, якія выдзяляюць межы аповеду: 1936–1950; 1951–1955; 1956–1970; 1971–1988; 1989–2001, ахоплваючы больш за шэсцьдзсят гадоў жыцця пісьменніка. Апошні раздзел найменшы па аб’ёму – у ім толькі восем старонак, на якіх змяшчаюцца толькі намёкі на факты. Асабліва не хапае тут больш падрабязных успамінаў з бурлівых 90-ых гадоў. Хмялеўскі тлумачыць гэта тым, што сам Яновіч не хацеў закранаць глыбей гэтага перыяду, пакуль *жывуць героі недалёкага часу, не выветрыліся непрыемныя пахі, гнільна тлеюць непаразумеці*...⁷ Дапаўненнем мемуараў “Не жаль пражытага” з’яўляюцца “Дзённікі” (1987–1995) Яновіча, у якіх якраз шырэй апісваюцца падзеі, даволі сціпла закранутыя ва ўспамінах.

Аўтабіяграфічны жанр заняў асаблівае месца ў беларускай літаратуры з канца мінулага стагоддзя, што Людміла Сінькова тлу-

⁴ Ю. Хмялеўскі, *Прадмова*, [у:] С. Яновіч, *Не жаль пражытага*, Беласток 2002, с. 5.

⁵ Тамсама, с. 5–6.

⁶ W. Supa, *Poetyka prozy Michala Androsiuka*, “Тэрмапілы” № 12, 2008, с. 283.

⁷ Ю. Хмялеўскі, *Прадмова*..., с. 6.

мачыць наступным чынам: *Беларускае грамадства востра адчула недахоп у аб'ектыўнай гістарычнай інфармацыі, у гістарычных ведах на зыходзе 1980-ых гадоў. Таму цягам 1980–90-ых гг. вельмі аўтарытэтную нішу ў літаратурным працэсе заняло тое пісьменства, якое ў формах дакументальна-мастацкіх узнаўляла беларускую гісторыю*⁸. Зварот да гісторыі, цікавых фактаў, біяграфій, дакументальна-мастацкіх хронік мацуе кожную нацыянальную літаратуру, прыцягвае шырокі круг чытачоў, у тым ліку і маладых, што з'яўляецца вельмі паказальным.

У першым раздзеле “Не жаль пражытага” вядзецца апавед пра дзяцінства пісьменніка, якое выпала на бедныя перадваенныя і ваенныя гады ў Крынках. Яновіч найперш імкнецца падкрэсліць беларускасць мястэчка. Трэба адзначыць, што падчас яго маленства ў хлапчука не было свядомасці, што людзі ў Крынках размаўляюць на іншай мове, чым недзе ў бліжэйшым “вялікім горадзе” Беластоку, не ўсведамляў ён сабе, што ён належыць да беларускай нацыянальнай меншасці. Разуменне сваёй нацыянальнай тоеснасці прыйшло пазней, падчас вучобы ў Беластоку, у электрычным тэхнікуме.

Аўтар пачынае расказ са звароту да часу, калі яшчэ не вядома было, у якой дзяржаве акажуцца Крынкі: *надалей пад саветамі, ці зноў пад палякамі? І тыя і тыя вартыя адзін аднаго: камісары абяцалі залатыя горы, за якімі наш мужык добра бачыў Сібір, а АКоўцы выганялі кацапаў у бальшавіцкі рай* (15). Яновічавы словы адлюстроўваюць сітуацыю беларусаў, калі кожны выбар азначаў дэнацыяналізацыю аўтахтонаў з беларускімі каранямі.

З запісаў пісьменніка выплывае вобраз крынкаўскай зямлі як шматкультурнай, полілінгвальнай, дзе прадстаўнікі кожнай нацыі, у тым ліку і беларусы, адчувалі сябе гаспадарамі і з павагай адносіліся да сваёй спадчыны. Яновіч нават з гонарам адзначае, што ў яго сям'і *не чыталі па-польску. Не лічылі гэта патрэбным* (20). Крынкі гаварылі ўласным дыялектам, беларуска-польска-расейска-нямецкім. Кожны, хто прыязджаў з глыбі Польшчы, не насміхаўся з мясцовай гаворкі, а наадварот, сам імкнуўся яе вывучыць, як было з камандзірам гарцэрскага аддзела Здзісём Патэжам і настаўніцай Варатынскай, радавітай шляхцянкай з княскіх пасынкаў. З жалем пісьменнік канстатуе: (...) *Крынкі тым часам за паўвеку заядла апалычэлі і ніх-*

⁸ Л. Сінькова, *Асэнсаванне нацыянальнай гісторыі ў прозе паслясавецкай Беларусі і Беласточчыны*, “Тэрмапілы” № 12, Беласток 2008, с. 274.

то сённячы не дакранаецца ў іх да беларускага друку, нават цераз гігенічную паперку, (...) (28).

Прычыну адрачэння беларусаў ад роднага Яновіч бачыць у матэрыяльным: *Раздумваючы пра пасляваеннае накаленне, што першым пайшло ў белы свет, трэба памятаць наступнае: яно было галоднае, а хлеб давала яму польскасць* (43). Сам Яновіч у 1950 годзе паехаў у Беласток, каб здабыць адукацыю і атрымаць лепшую працу, чым на бацькоўскай гаспадарцы.

З перспектывы гадоў пісьменнік, падагульняючы, сцвярджае, што Беласток аказаўся пасткай для маладых, бо патрабаваў высокай платы за хлеб – асіміляцыі. Гелена Дуць-Файфер у сваім даследаванні беларускай, украінскай і лэмкаўскай літаратур у Польшчы прадстаўніка нацыянальных меншасцей акрэсліла як “унутранага” Іншага, які з’яўляецца грамадзянінам дадзенай дзяржавы, мае правы, як кожны жыхар, аднак з-за яго адрознай мовы, культуры і рэлігіі ён прызнаваемы за Чужога, Іншага⁹. Сацыёлаг Андрэй Садоўскі таксама гаворыць: (...) *że mniejszości narodowe nie podważają istoty państwa polskiego jako prawnie uzasadnionego instrumentu działania grupy dominującej, kiedy państwo stworzy przesłanki do równego traktowania wszystkich zbiorowości mniejszościowych, kiedy będzie realnie usuwać zjawiska dyskryminacji kulturowej*¹⁰.

У другім раззеле “Не жаль пражытага”, найбольшым па аб’ёму, прысвечаным, між іншым, юначым гадам, калі ў маладым чалавеку фарміравалася беларуская свядомасць, пісьменнік успамінае сваё адкрыццё даўняй гісторыі беларускай культуры, дзякуючы кнізе аб слынным беларускім першадрукары Францыску Скарыне, напісанай кірыліцай: *А я, прасцяк, думаў, што беларусам быць – досыць хадзіць у царкву ды наважаць дом* (62). Тут выпукляецца праблема гістарычнай перспектывы – здаўна адсутнасць у падляшскіх школах заняткаў аб гісторыі гэтай зямлі, аб прысутнасці на ёй розных культур.

Аднак час не стаяў на месцы і ў Беластоку прыбывала маладых беларусаў. Многім настальгія па месцы нараджэння была напамінам пра вытокі беларускасці і дапамагала захоўваць нацыянальную тое-

⁹ H. Duć-Fajfer, *Pomiędzy bukwą a literą. Współczesna literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i lemowskiej w Polsce*, Kraków 2012, s. 17.

¹⁰ A. Sadowski, *Kształtowanie się tożsamości transnarodowych na wschodnim pograniczu RP na przykładzie białoruskiej mniejszości narodowej*, [w:] *Region a tożsamości transgraniczne. Literatura. Miejsca. Translokacje*, red. D. Zawadzka, M. Mikołajczak, K. Sawicka-Mierzyńska, Kraków 2016, s. 53.

снасць. Яновіч пайсці супраць свайго роднага не мог: *Стацца небеларусам было б мне сорамна перад бацькамі, вось у чым галоўнае* (62). *Прыжываўся я ў Беласток, а ў спіну дыхалі мне Крынкі. Неяк крыўдна пачуваўся на душы ад таго, што няма і не будзе вяртання* (67). Вяртанне на вёску большасцю сялянскіх дзяцей не бралася ў разлік, а побыт і праца ў “вялікім горадзе” не азначалі беспраблемнага жыцця. У Беластоку мусілі не афішавацца са сваімі пачуццямі да роднага і “рускай” мовай. Нацыянальная варожасць дамінаючай нацыі да іншых этнасаў і рэлігіі наганяла страх на беларусаў, была галоўнай прычынай страты памяці аб сваіх каранях¹¹.

Яновіч піша пра Беласток і мястэчка Крынкі як пра дзве розныя культурна-нацыянальныя прасторы. Вялікі горад прадстаўлены ім як паглынальнік сялянскіх дзяцей, прыцягваючы іх сваім “камфортам”. І Крынкі, у якіх: *Свет дарослых заставаўся беларускім, бо беларускі быў іх лёс. (...) Мая беларускасць, пэўна, струменілася ад Крынак, ад космасу беларускамоўнага мястэчка* (76). Роднае мястэчка некалі было, як здавалася аўтару, стражай беларускасці, але цяпер – *даўні крынкаўскі свет адышоў у нябыт* (76).

Запісы аўтара “Не жаль пражытага” ў некаторых фрагментах аповеду, на жаль, не маюць пацверджання ў рэчаіснасці. Для прыкладу, ніхто з даследчыкаў творчасці пісьменніка не прыводзіць сведчання, што Яновіч быў арганізатарам Саюза Беларускіх Патрыётаў, а затым Карэспандэнцыйнага Клуба Маладой Беларускай Інтэлігенцыі. Падаецца толькі інфармацыя, што ў 1989 годзе быў засанаваны Беларускі Клуб. Тым не меней, Яновіч рана ўсвядоміў, што трэба самому дзейнічаць, каб захаваць уласную культурную прастору, вынесеную з бацькоўскага дому. Улады горада ўспрымалі дзейнасць пісьменніка як праяву нацыяналізму і хацелі яго перавыхаваць. “Свае людзі” не маглі зразумець, чаму ён дэманструе сваю беларускасць.

Асабліва на Падляшшы мусілася быць стопрацэнтным палякам. Так, Яновіч успамінае здарэнне, якое мела месца ў Бялёвічах, што каля Гарадка. Тут жыла цётка пісьменніка – Скарынкевіч, муж якой пераклучаў сваю радыё-“точку” на Маскву. Яновіч разам з сябрам Сашкам Кахановічам любіў слухаць частушкі, пакуль справа не скончылася бурлівай *афёраю: мясцовы паляк напісаў скаргу беластоцкім*

¹¹ У кнізе *Nasze tysiąc lat...*, с. 140, аўтар сцвярджае, што: “Dość podejrzenia u nas o białoruskość, by mieć zatrzaśnięte drzwi przed nosem w naszym urzędniczym Białymstoku”.

начальнікам і тыя wstawili mózgi Скарынкевічу, Гарадок усё ж у Польшчы, значыць: слухаць Варшаву! (63).

Відаць, юнацка-ідэалістычны падыход пісьменніка да беларускасці мог хутка аслабець, каб не падтрымка з боку вопытных беластоцкіх беларусаў, якія таксама мелі ўплыў на фарміраванне яго светапогляду. Яновіч пералік важных для яго асоб пачынае ад кіраўніка кнігарні Клуба Міжнароднай Кніжкі і Друку Васіля Літвінчыка, знаёмства з якім перарадзілася ў сяброўства. На яго прыватнай кватэры будучы пісьменнік пазнаёміўся з Піліпам Кізевічам, дырэктарам беластоцкіх вадаправодаў. *З выразнымі сувязямі ў структурах улады. Заімпанавай! Хоць і ад яго павейвала, як і ад Літвінчыка, настаўніцтвам (мой вучнёўскі нюх). Абодва яны спрачаліся ў нечым, чаго я не кеміў; даходзіла да мяне агульнае: ідзе барацьба ў беларускіх справах, у адміністрацыі (...)* (66).

Аўтар “Не жаль пражытага” шчыра піша пра сваё пакаленне беларусаў, прызнаецца: *Глыбейшага погляду на свет мы не мелі, не маглі мець, выводзячыся з-пад саламяных стрэх* (115). *Драматычна не тапала вышэйшай гуманітарнай адукаванасці, начытанасці* (121). Яновіча ашаламляла, што ў знаёмага дамашняга бібліятэка можа быць вялікай і поўнай беларускіх кніг.

Знаёмства з зычлівымі беларускай справе людзьмі дало Яновічу моцны стымул да далейшага самаразвіцця, умацавання беларускай нацыянальнай годнасці, змяніла геаграфічна-палітычнае значэнне мясцовасцей: *Клімук, Сідаровіч, Літвінчык, Кізевіч – да іх я хадзіў і заходзіў. Дзякуючы ім не пачуваўся мігрантам, але як быццам на далёкім ды вялізным крынкаўскім прадмесці. Не Крынкі былі каля Беластока, а Беласток каля Крынак* (76).

Вялікім шчасцем для Яновіча стала праца, згодная з памкненнямі яго душы і здольнасцямі. Зразумела, у ажыццяўленні беларускіх ідэй пісьменніка з Крынак вялікую ролю адыгралі два галоўныя асяродкі-апоры беларускай культуры – Беларускае грамадска-культурнае таварыства і “Ніва”.

У сярэдзіне 50-тых гадоў у Польшчы, падобна як за ўсходняй мяжой, адбываліся сацыяльна-палітычныя змены. У іх выніку было дазволена нацыянальным меншасцям арганізавацца ў грамадска-культурныя таварыствы. Такім чынам, праз згоду на функцыянаванне БГКТ улады афіцыйна прызнавалі існаванне іншых этнасаў і што Польшча не з’яўляецца монанацыянальнай дзяржавай. Яновіч быў звязаны з БГКТ ад самага пачатку – ад устаноўчага з’езду 26 лютага 1956 года і быў актыўным членам да 1962 года. За міф, створаны самім Янові-

чам, можна прымаць інфармацыю, пададзеную ва ўспамінах “Не жаль пражытага”, што час заснавання БГКТ адбыўся ў нязручны гістарычны момант, калі Польшча кіпела, што ў той час вуліца ахрысціла арганізацыю савецкай агентураю, і хутка пайшла плётка, што беларусы хочучь адарваць Беласточчыну ад Польшчы, далучыцца да Беларускай ССР (95).

У далейшым аповедзе Яновіча адчуваецца эвалюцыя яго адносінаў да гэтай беларускай арганізацыі – ад захаплення, актыўнага ўдзелу ў стварэнні статута БГКТ, праз асабістае заангажаванне ў арганізацыю яе структур ў беларускамоўных мясцовасцях – аж да суцэльнай варожасці. Рэзкая перамена адносін адбылася ў час, калі Яновіча выключылі з партыі і ўзніклі праблемы з працай¹².

Калі ж яшчэ ў 1958 годзе Яновіч перайшоў на штат грамадскага старшыні Гарадскога аддзела БГКТ, ён стаў разважаць над формамі беларусізацыі Беластока. Яновіч з энергіяй узяўся за арганізацыю беларускай публічнай бібліятэкі, беларускіх баляў і фэстаў. Спадзяваўся на аб’яднанне асяроддзя, хацеў, каб беларуская моладзь адчувала, што яна не адзінокая ў польскамоўным асяроддзі і каб трымалася разам.

У 1956 годзе пачала выдавацца “Ніва” як інфармацыйна-культурны тыднёвік беларусаў Польшчы. Гэта ад Раецкага з Ваяводскага Камітэту партыі Яновіч даведаўся аб камплектаванні калектыву журналістаў беларускай газеты.

Першы рэдактар “Нівы” Георгій Валкавыцкі быў “анёлам” не толькі для журналісцкага калектыву тыднёвіка, але і для беларускага Літаратурнага аб’яднання “Белавежа”, якое ўласна ўзнікла дзякуючы яго самаадданым намаганням. Творчасць “белавежцаў”, адзінай арганізацыі такога кшталту і ў Польшчы, і ўвогуле ў свеце, сталася ўнікальнай з’явай.

Трэба мець на ўвазе, гледзячы з пазіцыі лёсу і творчасці Яновіча, што не ўсё ў “Не жаль пражытага” адпавядае жыццёвай праўдзе. У 2007 годзе пісьменнік прызнаўся, што ў 1958–1970 гадах супрацоўнічаў з польскай Службай Бяспекі. Таму словы Яновіча аб тым, што напачатку ён не ўсведамляў, што кожная рэдакцыя з’яўляецца аб’ектам зацікаўлення спецыяльных службаў, мусяць успрымацца як аўтарскі міф, нават як спроба апраўдання сябе.

Маючы на ўвазе вышэй сказанае, несправядлівым бачыцца ўспрыманне Яновічам Валкавыцкага як чалавека стрыманага, не надта га-

¹² Janowicz S., *Do Krynek nikt nie wraca* – poranny.pl [04.01.2011], [online] <https://poran.ny.pl/sokrat-janowicz-do-krynek-nikt-nie-wraca/ar/5353440>, data dostępu [18.09.2018].

варлівага, які наогул прытрымліваўся прынцыпу наёмніка (зробіў – заплацілі – ідзі сабе). Аніякіх сардэчных з ім гутарак, што марозіла падначалены яму калектыву, але, пэўна, меў рацыю: сардэчнасць у тых часы была патрэбна... даносчыкам і шпіёнам Службы Бяспекі (101). Напрыканцы раздзела Яновіч піша: *На Валкавыцкага паглядаў я, бы на Троцкага – гэтак жа інтэлігентны, думваючы, (...)* (117). Трэба значыць, што Валкавыцкі быў шчырым і ўражлівым чалавекам, патрыётам, які ўсе свае сілы аддаваў беларускай справе, аб чым сведчыць напоўніцу яго аўтабіяграфічная кніга “Віры. Нататкі рэдактара” (Беласток, 1991). Невыпадкова звыш 30-гадовы рэдактар “Нівы” атрымаў званне хроснага бацькі пасляваеннага беларускага літаратурнага руху ў Польшчы.

Усведамленне рэчаіснасці ПНР прыйшло да Яновіча пазней. Пацярпеўшы ад канфлікту з партыйнымі дзеячамі горада, ён усведамляе, што рэдактар паводзіў сябе разумна, засяроджваючыся на працы, абмінаючы журналісцкія мерапрыемствы з чаркай. Неўзабаве Служба Бяспекі звярнулася да Яновіча па кампраметуючыя матэрыялы на галоўнага рэдактара “Нівы” і яго жонку Веру. Так, Яновічу не падабалася “халоднасць” характару шэфа, але ён адчуваў велічыню інтэлектуальнага патэнцыялу Валкавыцкага і ўрэшце радаваўся магчымасці працы з ім: *(...) я інстынктыўна прадчуваў, што надарыўся шанца нечага падвучыцца ў чалавека, які ведае, што такое літаратура* (84).

Пачаткі працы ў “Ніве” аказаліся складанымі. Яновіч піша, што не такія важныя былі сацыяльныя праблемы: не дзе жыць, а адсутнасць прафесіянальнай кваліфікацыі журналіста і беларусіста. Пісьменнік прызнаецца, што радасць ад працы ў *аўтэнтычна народнай газеце* (95), чаргавалася са страхам. Ён заадно быў *непрытомны ад беспаняцця, што і як рабіць у ёй* (95).

Да 1989 года большасць арганізацый ў Польшчы былі дзяржаўнымі і знаходзіліся пад кантролем партыі, што стрымлівала свабоднае развіццё. З перспектывы гадоў можна прызнаць, што беларусы ў культурнай прасторы былі найбольш актыўнымі ў гэты час. Яновіч піша аб беларускіх фэстах, якія трывала ўпісаліся ў каляндар планаў БГКТ. Заслугай Валкавыцкага было выданне ў 1959 годзе паэтычнага зборніка “Рунь” – першай кнігі такога кшталту ў гісторыі пасляваеннага Беластока, які дакументаваў нікім не прадчуваную здалёку нацыянальную тут мяншыню (106).

У 60-тых гадах БЛА “Белавежа” арганізоўвала рознага тыпу семінары, аўтарскія сустрэчы. На работу ў “Ніву” прыходзіла шмат цікавых людзей. Яновічу запомніліся элегантны вільнюк Казімер Балінскі,

Юзiк Рыбiнскi з-пад Кузнiцы, Мадзэлeўскi, *унiкальнa iнтэлігeнтны пaляк-вaлакiтa, якi пpаз мeсяц някeпскa ўжo пaгaвopвaў нa бeлapускaй мoвe (вeдaў зaxoднiя)* (89). Аўтaхтoнaў Пaдлiяшшa рaдaвaлa пaдтpымкa з бoкy мiнскiх бeлapусaў. Зaпaлi ў пaмяць Янoвiчy сустрэчы ў “Нiвe” з Янкaм Бpылeм, Пiлiпaм Пeстpакoм, Пятpом Глeбкaм.

Зaлeжнacць “Нiвы” ад iдeалaгiчнaй пaлiтыкi пapтыi – як i iншых пoльскiх гaзeт – змyшaлa жypнaлiстaў нe стaвiць вoстpых пытaнняў. Янoвiч пiшa аб зaбapoнe кpыткi выcoкa пaстaўлeных aсoбaў, бo нeгaтыўны вoбpаз дыpэктapaў бyдзe ўспpымaццa як пaдpывaннe дaвepу дa ўлaды. Здapалiся пaтpабaвaннi дa рeдaкцыi бeлapускaгa тyднeвiкa, кaб “Нiвy” дpукaвaлi нa pускaй мoвe – *языкe кoммyнiзмa и Лeнiнa!* Нa шчacцe, Вaлкaвыцкi iнтэлігeнтнa cпынiў пaмкнeннi iнжынepa Кaпчyкa з бeлacтoцкaгa *Рyсскoгo кyльтypнo-пpocвeтiтeльнoгo oбщeствa*, штo: *мoвa “Нiвы” – гэтa нe мaя фaнaбэpыя, a тaкaя пaстaнoвa Цeнтpальнaгa Кaмiтэтa пapтыi* (96).

У кoжным oргaнe нaцыянaльных мeншacцiяў, зpазyмeлa, i ў “Нiвe” бyў штaт пapтыйнaгa дзeячa, якi адкaзвaў зa адпaвeднyю iдeaлoгiю. Як мiф ўспpымaюццa слoвы Янoвiчa, штo гэтy чaлaвeк бyў шпieнaм i iнфapмaвaў yлaды аб yсiм, штo адбывaлacя ў рeдaкцыi. Тpэбa адpознiвaць зaдaчы пaлiтычнaгa iдeaлoгa ад шпieнa, якi мyсiў дзeйнiчaць cакpэтнa. “Тaвapыш Бapавiк”, слyжбiст пpаз мepy, нe cкpывaўcя, a адкpытa пpытpымлiвaўcя “лiнii пapтыi” i пiльнaвaў, кaб нe бyлo адcтyплeнняў ад яe. Чacaм, здapалacя Бapавiкy пepaбoльшвaць y cвaix пaтpабaвaннях, як, для пpыклaдy, зaгaд: *нe вeсцi pазмoвaў нa тeлeфoнe пa-бeлapycкy, бo... podstuch, moi drodzy, podstuch...* (89).

Знaчэннe для Янoвiчa пpacы ў рeдaкцыi нaйлeпш пepaдaюць ягo слoвы: *Мaя мaлaдoсць пpайшлa пaд знaкaм “Нiвы”* (90). У ягo выпpacaвaлiся pыcы cапpаўднaгa жypнaлiстa: цiкaвacць дa лyдзeй, yмeннe нaвязвaць кaнтaкты з aсяpоддзeм. Янoвiч шмaт eздзiў i ў зaмeжныя кaмaндзipoўкi, y тым лiкy бyў y Вiльнi, Мiнcкy, Гpoднa. Пiсьмeннiк дacылaў y “Нiвy” шмaт мaтэpыялaў. *Шэф выглaджвaў iх, я рaдaвaўcя дpукaм* (93). Тaдy Янoвiч бyў aптымiстaм, cпpacaўcя з тымi, xтo гaвapыў, штo Бeлapycкaя ССР бyдзe мaгiлaю бeлapycкaй нaцыi i яe кyльтypы, мoвы. Уcтyплeннe ў шэpaгi пapтыi пiсьмeннiк тлyмaчыць тым, штo ў яe зaпiсвaлiся ўce нaвoкaл, штo зaбязпeчвaлa кap’epy, мaтэpыяльны дaбpабыт. Пapтыйнaя пpынaлeжнacць, пaвoдлe Янoвiчa, дaпaмaглa ямy пepaйcцi cа штaтa пepaклaдчыкa нa жypнaлiстa (105). Тyт зaўвaжaюццa pазыхoджaннi ў фaктax. Янoвiчy бpакye пaслядoўнacцi вa ўcпaмiнax, кaлi ён y iншым мeсцy адзнaчae, штo cтaўкy рeдaктapa атpымaў зa “Зaгoны” (Бeлacтoк, 1969) (121).

Другі раздзел кнігі “Не жаль пражытага” вызначаецца асаблівай эмацыянальнасцю і экспрэсіўнасцю. Яновіч не хавае сваёй крыўды да Аляксандра Амільяновіча, які ў 1970-ых гадах працаваў ў “Ніве”. Аўтар кнігі “Не жаль...” суб’ектыўна пераказвае сваю версію канфлікту з гэтым чалавекам і не скрывае свайго жалю да Амільяновіча за складзены данос, які, паводле слоў Яновіча¹³, быў прычынай пазбаўлення яго працы.

Трэці раздзел успамінаў Яновіча з’яўляецца расказам аб доўгай чорнай паласе ў жыцці пісьменніка, калі трэба было засяродзіцца на змаганні за штодзённы хлеб для сваёй сям’і. Апавед пісьменніка мяняецца, набывае больш іранічны, здзеклівы характар. Магчыма, пад уплывам эмацыянальна-напружаных перажыванняў, перапоўненых болем і жалем, часта паяўляюцца нецэнзурныя словы тыпу: *Нельга такое курвельства дараваць* (154). Сапраўды, гэта быў час выпрабавання ў жыцці Яновіча, калі ён не знаходзіў ніякай дапамогі ад блізкіх знаёмых. Руку з дапамогай выцягнулі да яго вядомыя ў той час асобы са свету культуры: Ян Гушча з Лодзі, Ежы Пахлёўскі са Шчэціна, Анджэй Васькевіч з Гданьску, Ян Адамскі з Кракава, Ян Куравіцкі, Ян Чопік-Лежахоўскі і іншыя. У Беластоку мала хто яго рэальна падтрымаў. Яновіч правакацыйна піша, што сардэчнасць палякаў з глыбі дзяржавы выштурхоўвала яго з “*кацапскай*” супольнасці *тутэйшых, афіцыйна бэзэкатоўскай і, адначасна, блізка-сваяцкай. У іх вачах зрабіўся вырадкам! Не лепей адносілася да мяне і польска-каталіцкая маса, беластоцкі тлум* (142).

Яновіч піша, што толькі ў 1981 годзе, калі ў Польшчы было аб’яўлена “ваеннае становішча”, службы перасталі ім цікавіцца, бо мусілі заняцца слежкай салідарнікаў (157). Сёння шмат вядома аб спецыфіцы працы Службы Бяспекі да 1989 года, і таму крытычна трэба ставіцца да слоў пісьменніка аб тым, што вызваліцца ад іх наглядку было магчымым.

Беспрацоў’е стала часам пробы ў жыцці Яновіча і каштавала яму шмат нерваў. Аднак пісьменнік, калі жыццё стабілізавалася, шчыра прызнаваўся: *Не раз падумаецца: нічога з мяне не было б, калі б парадаксальна не загналі ў клетку бяз выйсця. Прымусілі кідацца ва ўсе бакі, праціскацца між нябачных кратаў. (...) Іначай я надалей шчаслівеў бы ў блокавай кватэры з двух пакояў і лазенкі ды з газавай плітою ў куханцы* (141). Адным словам, Яновіч усвядоміў сабе, што калі б не было праблемаў, то ён творча не разгарнуўся б.

¹³ Яновіч у кнізе “Не жаль пражытага” пра супрацоўніцтва са службамі СБ не піша.

З запісаў Яновіча выцякае, што беларусы Польшчы аказаліся на нейкім павароце, што ў 2000 годзе іх сітуацыя аказваецца парадаксальнай – самі беларусы не хочуць быць беларусамі. *Бытуе самазабойчая тэорыя аб працягу беларускай літаратуры і, шырэй, культуры ўжо на мовах былых каланізатараў Беларусі* (142). Сапраўды, калі беларусы самі не будуць цікавіцца сваёй культурай, то немагчыма будзе ім выйсці напрамую, сцвярджае Яновіч. А што павінна здарыцца, або хто мае прыцягнуць гэтую “нацыю” да свайго роднага? Бясспрэчна адно: *Што значыць пераняць чыюсьці мову, учыніць яе сваёю? Амаль усё – гэта страціць беларускае светабачанне, гэта і беларускі менталітэт згубіць, беларускую перспектыву. На практыцы стаіць расейцам або – у нас – розразоніць палякам* (142). Пісьменнік апелюе да сумлення сваіх землякоў, да іх маралі. Яго найбольш радавала мабілізацыя маладых беларусаў, якія гуртаваліся вакол Звязу Беларускай Моладзі ці Аб’яднання Студэнтаў.

У чацвёртым раздзеле “Не жаль пражытага” Яновіч выказвае негатыўныя адносіны да ўдзелу жанчын ў працы БГКТ, адзначае іх ролю як маргінальную. Магчыма, што высновы антыфеміністычнага кшталту выцякаюць з перамены адносін Яновіча да самога таварыства. Мізагінія праяўляецца зароўна як у эсістыцы, так і ў праявічнай творах Яновіча.

Пісьменнік з Крынак выявіўся ў розных іпастасях: пісьменніка, перакладчыка, журналіста, але найперш грамадскага дзеяча, “дзяжурнага беларуса”¹⁴, да якога звярталіся журналісты за каментарыем адносна разнастайных беларускіх праблем. Ён марыў, каб у саміх беларусах прагнуўся беларускі дух, хацеў іх вярнуць у роднае. Дзеля гэтай мэты Яновіч шмат рабіў папулярных і непапулярных рэчаў, шакіраваў, ставіў кантраверсійныя тэзы, палемізаваў, перасякаў часава-прасторавыя межы, адным словам, афірмаваў беларускасць асобы на Беласточчыне. Напрыканцы жыцця з’явілася ў пісьменніка рэфлексія: *Вымушаная дзейнасць зрабіла з мяне якогасьці палітыка; заслانیла як пісьменніка*¹⁵. Дарэчы, спроба Яновіча самарэалізаваць сябе на палітычнай сцэне не была паспяховай.

Сапраўды, “Не жаль пражытага” – дакумент аб асяроддзі беларускай нацыянальнай меншасці на Беласточчыне ад 50-ых – да канца 80-ых гадоў мінулага стагоддзя, з якога даходзіць да нас інфармацыя,

¹⁴ “Annus Albaruthenicus”, Krynki 2013, s. 50.

¹⁵ С. Яновіч, *Дзённікі (1987–1995)*, Беласток 1997, с. 127.

што беларушчына была для Яновіча дарогай, а не мэтай самой у сабе, была яго стыхіяй.

Яновіч не ўпісваецца ні ў які стэрэатып, ён сам стварыў свой вобраз інтэлігентнага правакатара, шчырага бунтаўшчыка, адданага ідэі. Насуперак прагматычнаму “здороваму сэнсу”, ён змагаўся з усіх сіл за жывую беларускую мову. Па сутнасці, усё яго жыццё было паслядоўным супрацьстаяннем экспансіі больш моцнай і больш абароненай суседняй культуры, бескампрамісным адстойваннем свайго, бацькоўскага, беларускага.

L I T E R A T U R A

“Annus Albaruthenicus”, Krynki 2013.

Duć-Fajfer H., *Pomiędzy bukwą a literą. Współczesna literatura mniejszości białoruskiej, ukraińskiej i lemkowskiej w Polsce*, Kraków 2012.

Janowicz S., *Białoruś, Białoruś*, Warszawa 1987.

Janowicz S., *Niczego nie żałuję*, przełożył Eugeniusz Kabatc, “Regiony” 2 (101), 2001.

Janowicz S., *Do Krynek nikt nie wraca* – poranny.pl [04.01.2011], [online] <https://poranny.pl/sokrat-janowicz-do-krynek-nikt-nie-wraca/ar/5353440>, data dostępu [18.09.2018].

Kalesnik Ul., *Blizost’ dal’nego*, «Nëman» 1994, № 11 [Калеснік Ул., *Близость дальнего*, «Нëман» 1994, № 11].

Konan Ul., *Belaia veža literatury*, [u:] *Belaruskîâ pîs’mennîki Pol’sčy. Drugaiâ palova XX stagoddzâ*, Minsk 2000 [Конан Ул., *Белая вежа літаратуры*, [у:] *Беларускія пісьменнікі Польшчы. Другая палова XX stagoddzâ*, Мінск 2000].

Kulesza D., *To, co najważniejsze. Nie tylko o literackich przewagach Sokrata Janowicza*, [w:] *Sokrat Janowicz. Pisarz transgeniczny. Studia. Wspomnienia. Materiały*, pod red. G. Charytoniuk-Michiej, K. Sawickiej-Mierzyńskiej, D. Zawadzkiej, Białystok 2014.

Nasze tysiąc lat. Z Sokratem Janowiczem rozmawia Jerzy Chmielewski, Białystok 2000.

Sadowski A., *Kształtowanie się tożsamości transnarodowych na wschodnim pograniczu RP na przykładzie białoruskiej mniejszości narodowej*, [w:] *Region a tożsamości transgraniczne. Literatura. Miejsca. Translokacje*, red. D. Zawadzka, M. Mikołajczak, K. Sawicka-Mierzyńska, Kraków 2016.

Žuk Ĭ., “Macerykovyâ” i “fonavyâ” faktary ũ litaraturna-kul’turnaj situacyi belaruskaga pamežža, [u:] *Na šlâhu da praŭdy*, “Acta Albaruthenica” 2. Matèryâly VIII Mižnarodnaj navukovaj kanferencyi “Šlâh da ũzaemnasci” (Belaveža, 15–17 červenâ 2000 g.) i “kruglaga stala” “Ĭdèâ belaruskasci i ìdèâ

- poł'skasci na mąży tysâčagoddzâi: da vuznačennâ panâcsâi” (Minsk, 6–7 verasnâ 2000 g.), Minsk [Жук І., “Мацерыковыя” і “фонавыя” фактары ў літаратурна-культурнай сітуацыі беларускага памежжа, [у:] *На шляху да праўды*. Acta Albaruthenica 2. Матэрыялы VIII Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Шлях да ўзаемнасці” (Белавежа, 15–17 чэрвеня 2000 г.) і “круглага стала” “Ідэя беларускасці і ідэя польскасці на мяжы тысячагоддзяў: да вызначэння паняццяў” (Мінск, 6–7 верасня 2000 г.), Мінск 2001].
- Sińkova L., *Asensavanne nacyânal'naj gistoryi ŭ proze paslâsaveckaj Belarusi i Belastočyny*, “Тэрмапілы” № 12, Belastok 2008 [Сінькова Л., *Асэнсаванне нацыянальнай гісторыі ў прозе паслясавецкай Беларусі і Беласточыны*, “Тэрмапілы” № 12, Беласток 2008].
- Supa W., *Poetyka prozy Michala Androsiuka*, “Тэрмапілы” № 12, 2008.
- Šlâh pa pramoj času. *Da gistoryi belaruskaj litaratury Pol'sčy 1958–2008 gg.*, rad rëd. Ана Суквіна, Belastok 2007 [*Шлях на прамой часу. Да гісторыі беларускай літаратуры Польшчы 1958–2008 гг.*, пад рэд. Яна Чыквіна, Беласток 2007].
- Hmâleŭski Ū., *Pradnova*, [u:] Ânovič S., *Ne žal' pražytaga*, Belastok 2002. [Хмялеўскі Ю., *Прадмова*, [у:] Яновіч С., *Не жаль пражытага*, Беласток 2002].
- Ânovič S., *Dzënniki (1987–1995)*, Belastok 1997, s. 127 [Яновіч С., *Дзённікі (1987–1995)*, Беласток 1997].
- Ânovič S., *Ne žal' pražytaga*, Belastok 2002 [С. Яновіч, *Не жаль пражытага*, Беласток 2002].

SUMMARY

THE BELARUSIAN ENVIRONMENT IN SOKRAT JANOWICZ'S MEMOIRS
'I DO NOT PITY MY LIVED YEARS'

The article analyses Sokrat Janowicz's memories (a member of the Belarusian Literature Association “Belavezha”) about the environment of the Belarusian national minority in the Bialystok region from the mid-1950s to the end of the 1980s. The writer from Krynki, translator, journalist, in his memoirs “I do not pity my lived years” describes the process of shaping his national consciousness and the place native Krynki took in it. Janowicz, an active member of various Belarusian organizations, presents problems which the Belarusian environment was facing when they were founding the Belarusian Social and Cultural Association, the Belarusian weekly “Niva”, the Belarusian Literature Association “Belavezha”, describes their functioning and significance for the inhabitants of Bialystok region.

Key words: Sokrat Janowicz, memoirs, Krynki, picture of Bialystok, the Belarusian Social and Cultural Association, weekly “Niva”, the Belarusian Literature Association “Belavezha”.

STRESZCZENIE

ŚRODOWISKO BIAŁORUSKIE W KSIĄŻCE AUTOBIOGRAFICZNEJ
„LAT PRZEŻYTYCH MI NIE SZKODA” SOKRATA JANOWICZA

Niniejszy artykuł poświęcony jest analizie wspomnień Sokrata Janowicza, członka Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego „Białowieża”, dotyczących środowiska białoruskiej mniejszości narodowej na Białostocczyźnie od połowy lat 50-tych – do końca lat 80-tych XX wieku. Pisarz z Krynek, tłumacz, dziennikarz, w memuarach „Lat przeżytych mi nie szkoda” opisuje jak wyglądał proces kształtowania się jego świadomości narodowej i jaki udział w nim miały rodzime Kryniki. Janowicz, aktywny członek różnych organizacji białoruskich, przedstawia problemy z jakimi zmagало się środowisko białoruskie przy organizacji Białoruskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego, tygodnika białoruskiego „Niwa”, Białoruskiego Stowarzyszenia Literackiego „Białowieża”, jak wyglądało ich dalsze funkcjonowanie i jakie znaczenie miały dla mieszkańców Białostocczyzny.

Słowa kluczowe: Sokrat Janowicz, memuary, obraz Krynek, obraz Białegostoku, Białoruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, tygodnik „Niwa”, BSL „Białowieża”.